

Ольга Гуль,

кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім. Івана Крип'якевича Національної академії наук України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0648-104X>

1 L. Charewiczowa, *Kłęski zaraz w dawnym Lwowie* (Lwów, 1930): 5.

2 A. Walawender, *Badania klęsk elementarnych (metoda i znaczenie)* (Lwów, 1931); A. Walawender, *Kronika klęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1450–1586*. T. 1, *Zjawiska meteorologiczne i pomory (z wykresami)*, przedmowę napisał F. Bujak (Lwów, 1932); A. Walawender, *Kronika klęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1450–1586*. T. 2, *Zniszczenia wojenne i pożary*, przedmowę napisał F. Bujak (Lwów, 1935).

3 A. Karpiński, *W walce z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne* (Warszawa, 2000).

4 A. Karpiński, E. Nowosielska, *Pożary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe* (Warszawa, 2021).

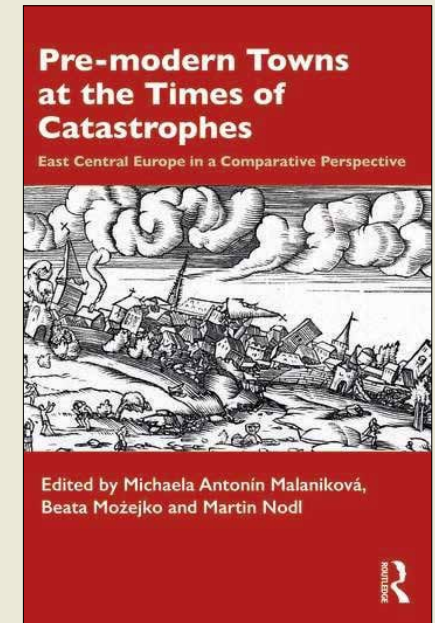
DOI 10.15407/mics2025.01.164
УДК 94(4-191.2-11)

 Creative Commons — Attribution-ShareAlike 4.0 International — CC BY-SA 4.0

Рес.: Ранньомодерні міста в часи катастроф: Центральна-Східна Європа у порівняльній перспективі (*Pre-modern Towns in the Times of Catastrophes: East Central Europe in a Comparative Perspective*, Edited by Michaela Antonin Malanikova, Beata Możejko, Martin Nodl. New York, 2024)

«Вогонь знищував тільки майно людей, але не їх самих, натомість найрозпаленіші гармати і мушкети не метали так смертоносних куль, як тоді ще не досліджені, а знані тільки своїми страшними наслідками зарази...», — так у 1930 р. львівська дослідниця Луція Харевічова у вступі до своєї монографії, присвяченої епідеміям у давньому Львові, пояснювала актуальність свого дослідження і вказувала, що міська громада відчуває наслідки епідемій значно довше і глибше, ніж результати облог, штурмів чи пожеж¹. Епідемії і стихійні лиха віддавна були предметом дослідження істориків, зокрема, у міжвоєнний період у Львівському університеті їх досліджували представники школи суспільно-економічної історії професора Францішека Буяка — згадана Луція Харевічова, а також Антоній Валавендер². Цій тематиці присвятив свої наукові дослідження також варшавський історик Анджей Карпінський. У 2000 р. він опублікував працю «W walce z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne»³, а у 2021 разом з Ельжбетою Новосельською видав монографію та каталог, присвячені тематиці пожеж у польських містах, а також їхнім економічним, суспільним і культурним наслідкам⁴.

Нові виклики на території Центрально-Східної Європи пов'язані з пандемією COVID-19, а також військова агресія проти України, довготривала окупація значної частини її території і цілковите знищення багатьох міст стали причиною переосмислення історичних подій, пов'язаних із катастрофічними і кризовими ситуаціями в містах, тому авторитетні дослідники із Центрально-Східної Європи, які представляють осередки, що досліджують соціокультурні відносини в міському середовищі, поставили перед собою завдання дослідити, як у період середньовіччя та ранньомодерного часу представники окремих міст долали катастрофи — кризові ситуації, стихійні лиха, природні катаклізми чи військові облоги. Автори підійшли до досліджуваних тем передусім з історичної перспективи, де це було можливо також

використовували міждисциплінарні підходи, зокрема методи історичної демографії, історичної географії, археології чи теорії літератури.

Європейська цивілізація — це цивілізація міст, і в історії кожного міста важливе значення відігравали природні катаклізми й катастрофи. Об'єктом дослідження в цьому опрацюванні обрано різноманітні катастрофи, що мали вплив на все міське суспільство, — як, наприклад, висока смертність, спричинена епідеміями, пожежами чи повеннями. Політичні конфлікти мали величезний вплив на міста — війни призводили до руйнувань і знищення інфраструктури, а також до голоду та безкарних убивств. Демографічні кризи, що зазвичай спостерігалися після катастроф, мали довготривалий вплив на економіку міст. Основна увага опрацювання зосереджена на реакції міського населення, міських корпорацій та окремих осіб на кризові ситуації. У праці насамперед розглянуто, у який спосіб люди намагалися впоратися з наслідками катастроф. Водночас автори ставили перед собою питання, чи були середньовічні міські суспільства стійкими до катастроф і різноманітних криз, тобто чи були вони здатними долати наслідки криз і катастроф не лише в довгостроковій, але й у короткостроковій перспективі.

У розділі «Руйнація міста в інтерпретації східнослов'янських літописів XIII ст.» («The destruction of the city in the interpretation of the 13th century East Slavic letopies») професор Університету Палацького у м. Оломоуці (Чехія) Їтка Комендова⁵ насамперед звертає увагу на дещо відмінне трактування терміна «катастрофа» у східнослов'янських літописах. Якщо західноєвропейські хроністи для опису ситуацій, що спричиняли значні негативні наслідки для суспільства, використовували термін «*calamatis*» («катастрофа») чи «*periculum*» («небезпека»), то на сторінках давньоруських літописів вживали слово «біда» або ж «Боже покарання». Слово ж «катастрофа» на східнослов'янських землях почали вживати лише в період Нового часу як запозичення з німецької мови.

Середньовічна Русь була специфічним середовищем. На відміну від католицької Європи, згадки про негативні події в Київській Русі мають виразно апокаліптичне трактування, вони зазвичай сприймалися, як Божа кара за попередні гріхи, тому в порятунку від трагедій треба було надіятися тільки на Бога. Однак у плані подолання катастроф середньовічна Русь не відрізняється від Західної Європи. Авторка детально аналізує оповіді про катастрофи (стихійні лиха, голоди, повені, пожежі, напади ворожих військ) із трьох літописів — «Першого новгородського літопису» про навалу монголо-татар 1238 р., «Лаврентіївського літопису» про стихійні лиха, неврожаї і голод, що вразили Київ у 1230 р., а також «Галицько-Волинського літопису» про пожежу м. Холм у 1256 р., звертаючи увагу на детальний опис «знаків із неба», що їх супроводжували — сильний землетрус, сонячне затемнення, незвичні оптичні явища в атмосфері).

6 P. Oliński. <https://scholar.google.pl/citations?user=68wAxdMAAAJ&hl=pl&oi=ao>

7 M. Nodl. https://scholar.google.pl/scholar?hl=pl&as_sdt=0%2C5&q=martin+Nodl&btnG=

8 P. Samól. <https://scholar.google.pl/citations?hl=pl&user=iFJQdl0AAAAJ>

Розділ професора Університету Миколая Коперника Пйотра Олінського⁶ «Про позитивний вплив штормів: приклади міст Ганзейського союзу» («On the beneficial effects of storms: Examples from Hanseatic towns») присвячена кліматичним катастрофам. Автор зосередив свою увагу на питанні, як впливали шторми на південне узбережжя Балтійського моря. У період середньовіччя люди боялися штормів і буревіїв, а літописці зафіксували інформацію про шкоду, завдану цими катаклізмами, — шторми спричиняли руйнування будівель у містах, нищили кораблі в портах, затоплювали будинки й були причиною загибелі значної кількості людей. Однак, як вказує історик, деякі шторми мали позитивний вплив на екосистему й навіть приносили користь навколишньому середовищу в довгостроковій перспективі, наприклад, унаслідок них створювалися нові транспортні шляхи. Так було після шторму 1304 р., який змінив ситуацію з комунікацією м. Штральзунд. У свою чергу в XIV–XV ст. в районі Гданської затоки відбулися зміни навколишнього середовища, спричинені погодними умовами, зокрема утворилася Віслинська коса — 96-кілометровий піщаний насип, що захищав територію Балтійського узбережжя від нещадної сили моря.

Науковий співробітник Чеської академії наук Мартін Нодл⁷ у розділі «Епідемія у Празі 1380 року: катастрофа і нормальність» («The Prague plague of 1380: Catastrophe and normality») намагається відповісти на питання, який вплив на життя Старого і Нового міста Праги мала епідемія чуми 1380 р. В історії Чеського королівства XIV–XV ст. ця епідемія вважається найбільш трагічною подією. Однак, за підрахунками автора, порівняно з рівнем смертності в західноєвропейських містах під час епідемії чуми 1347–1351 рр. (40–50%), смертність у Празі в 1380 р. була набагато нижчою (померло не більше 10% населення). На основі доступних джерел, автор показує, що життя міста не зупинялося в жодному аспекті. Незважаючи на пандемію, Празький університет та міська рада діяли у звичному режимі, імміграція до міста також відбувалася у звичному обсязі, не зменшилася також економічна діяльність міщан (операції купівлі-продажу нерухомості та надання кредитів). Прага досить легко впоралася з епідемією чуми й змогла швидко відновити попереднє становище, що свідчить про резильєнтність її населення, тобто його здатність впоратися з соціальними, економічними та психологічними наслідками трагедії.

Пйотр Самуль⁸ з Гданської Політехніки в розділі «Нові дані про воєнні дії гуситів в околицях Гданська наприкінці літа 1433 року» («The novel findings about the Hussite's warfares in the Gdańsk/Danzig surrounding in the late summer of 1433») досліджує вплив воєнних заворушень та облоги на життя середньовічного Гданська влітку 1433 р. На основі досі неопрацьованих архівних матеріалів автор висвітлив найважливіші етапи та перебіг кампанії гуситського війська на території Помор'я, зокрема, зазначив, що 1 вересня гуситське військо

9 J. Doležel. https://scholar.google.pl/scholar?hl=pl&as_sdt=0%2C5&q=Ji%C5%99%C3%AD+Dole%C5%BEel+&btnG=

10 M. Grulkowski. https://scholar.google.pl/scholar?hl=pl&as_sdt=0%2C5&q=marcin+grulkowski&btnG=

підійшло до Гданська, спаливши по дорозі Пруш, а також, ймовірно, Хмільники/Гоппенбрух і Оруню/Огру — села, що належали гданським можновладцям. На основі даних податкового реєстру, автору вдалося прослідкувати масштаби руйнувань місцевостей, що знаходилися навколо Гданська у 1433–1434 рр., зокрема, згідно з його дослідженням, серед 50 приміських сіл, 35 було спалено. Дослідження доповнене оригінальними картографічними зображеннями, що значно полегшують сприйняття тексту. Гуситська навала позначилася також на долі «Молодого міста», яке входило до складу середньовічної агломерації Гданська. «Молоде місто», локація якого відбулася найпізніше (у 1380 р.), було значно меншим від «Головного міста» і «Старого міста», тому, не маючи відповідних фортифікаційних споруд, найбільше постраждало від навали гуситських військ. Після подій 1433 р. його популяція зменшилася на 45%, а у 1455 р. під час наступу Тевтонських військ на гданську агломерацію його ліквідовано.

Розділ чеського дослідника Їржі Долежела⁹ «Якуб Голуб та його родина: життя та економічна діяльність міщан міста Брно в першій половині XV ст.» («Jakub Holub and his relatives: On the life and economic strategies of the burghers of the Brno urban region in the first half of the 15 century») присвячений долі окремої людини в неспокійний час. Якуб Голуб був міщанином м. Тиснов, під час гуситських воєн він переїхав у більш безпечне місто Брно, де й провів буремні часи. Автор на основі біографічних даних середньовічного міщанина пробує показати як активна особистість може в період військових заворушень та економічної кризи використати ситуацію і вийти на набагато вищий рівень життя. Якуб Голуб займався торгівлею, володів винницями, окрім того, вигідно здавав в оренду свою нерухомість, завдяки чому й міг у досить короткий строк стати одним із найбагатших міщан Брно, не належачи при цьому до міської влади. Його дружина Дорота Младкова, яка походила з родини дрібної шляхти, після його смерті займалася примноження його майна, щоб наприкінці життя заповісти цей маєток синам своєї сестри, забезпечивши таким чином економічне процвітання своєї родини. Доля Якуба Голуба та його родичів є доказом того, що навіть політично та економічно складні часи могли створити сприятливі умови для людей, які вміли скористатися з них і забезпечити економічне процвітання для себе та своїх родин.

Працівник Польської академії наук, професор Марцін Грулковський¹⁰ у дослідженні «Пожежа журавля у Гданську 1442 р.: правові та фінансові питання, пов'язані з утриманням фортифікаційних споруд у великому пруському місті в період пізнього середньовіччя» («The 1442 fire of the Crane in Main Town of Gdańsk: legal and financial issues connected with maintaining fortifications in the great Prussian city in the late Middle Ages») звертає увагу на постійну загрозу пожеж у середньовічних містах. У 1442 р. пожежа зачепила одну з найваж-

11 B. Możejko. <https://scholar.google.pl/citations?user=KR3iXMcAAAJ&hl=pl&oi=ao>

12 P. Łozowski. https://scholar.google.pl/scholar?hl=pl&as_sdt=0%2C5&q=Piotr+%C5%81ozowski+&btnG=

ливіших економічних споруд Гданська — журавель на річці Молтава, що був найважливішою частиною міських фортифікацій, т. зв. «морською брамою» на річці Молтава, де збирали мито з кораблів, що входили і виходили з гданського порту. Історія цього об'єкта сягає 60-х років XIV ст., з кожним десятиліттям його роль зростала, тому не дивно, що після того, як у цій будівлі сталася пожежа, її якнайшвидше намагалися відбудувати, виділяючи на це значну частину міських податків.

Наступне дослідження також стосується міста Гданська. Професор Гданського університету Беата Можейко¹¹ у розділі «Чи впливали епідемії на життя людей? Приклад пізньосередньовічного Гданська» («Did epidemics affect lives? The case of late medieval Gdańsk») ставить питання про те, якою мірою епідемії насправді впливали на життя міста, у цьому разі — пізньосередньовічного Гданська. Особливу увагу приділено епідемії чуми 1464 р., яка напередодні вразила також численні міста Нідерландів та Священної Римської імперії. Авторка зазначила, що епідемії в Гданську траплялися досить часто — приблизно кожні 10 років (1484, 1494, 1505, 1509, 1514–1515) — і це серед іншого позначалося на демографії міста. Зазвичай важко встановити точну кількість жертв епідемій, хоча у випадку чуми 1464 р. авторка робить висновок, що вона призвела до смерті близько 19% населення Гданська. У підсумку, відповідаючи на питання, чи впливали епідемії на життя людей, Беата Можейко стверджує, що так — епідемії мали величезний вплив на життя як пересічних громадян, так і представників міської верхівки, які також часто були її жертвами. Через страх перед «моровим повітрям» багаті міщани частіше укладали свої тестаменти. Епідемії також були причинами відмови від дипломатичних заходів у місті.

Розділ Пйотра Лозовського¹² з Університету в Білостоці «Смерть, пожежа і борги: вплив на суспільство та економіку пізньосередньовічної Варшави» («Death, fire and debt: Impact on the society and economy of late medieval Warsaw») присвячено кризовим періодам у Варшаві в період пізнього середньовіччя. Розділ є спробою оцінити масштаби впливу на економіку, міграцію та владні структури трьох кризових ситуацій, а саме: епідемій, пожеж та економічних криз. Автор намагається відповісти на питання, наскільки економіка та суспільство міста потерпали від цих факторів, чи спричинювали вони довготривалі кризи, чи навпаки їхній вплив був короткотривалим і приводив до подальшого розвитку міста. На основі даних міських книг міста Старої Варшави історик дослідив, що впродовж XV–XVI ст. місто потерпало від епідемій кожні 5,5 років (1445, 1452, 1470, 1484, 1496–98, 1505, 1507, 1516–17, 1522–23, 1526–27). Місто також страждало від пожеж та економічних криз. Автор звернув увагу на коливання на ринку нерухомості та кредитному ринку, спричинені цими кризами. У своєму дослідженні дослідник указав на те, як ці кризові явища надзвичайно впливали на місь-

13 P. Kozak. https://scholar.google.pl/scholar?hl=pl&as_sdt=0%2C5&q=Petr+Kozak+&btnG=

14 M. Georgievski. <https://scholar.google.pl/citations?user=tTjN7dsAAAAJ&hl=pl&oi=ao>

15 M. Musilek. https://scholar.google.pl/scholar?hl=pl&lr=lang_pl&as_sdt=0%2C5&q=martin+musilek&btnG=

ку владу, зокрема інтенсивний наплив нових людей до середовища еліти влади відбувався власне після кризових періодів в історії міста.

Професор Сілезького університету в Опаві Петр Козак¹³ у своєму розділі «Час катастроф і занепаду: Нижньосілезький Глогув наприкінці середньовіччя» («A time of catastrophes and humiliations: Lower Silesian Głogów at the end of the Middle Ages») зосередив свою увагу на соціальних наслідках міських конфліктів на прикладі одного з найбільш густонаселених і політично важливих міст Сілезії — Глогова наприкінці XV ст. Предметом розділу є конфлікт за право володіти містом між глогівським князем Яном II з Жаґані і угорським королем Матіасом Корвіном, війська якого захопили Глогів у 1488–1489. Унаслідок конфлікту семеро представників міської влади Глогова, які не бажали присягати на вірність князю, було страчено. Цей конфлікт порушив традиційно гармонійні зв'язки між представниками влади Глогова та шляхтою, адже внаслідок військових дій і облоги міста була фізично знищена майже вся еліта міста й баланс сил у системі влади князівства назавжди перемістився на бік шляхти.

Представник Словацької академії наук Мілан Георгієвський¹⁴ у розділі «Катастрофа як можливість: пожежа Банської Бистриці (Нойсол) 10 квітня 1500 року» («Catastrophe as opportunity: Fire of Bańska Bystrica (Neusohl) on 10 April 1500») торкається питання пожеж. Однак автора цікавить не знищення матеріальних благ міста, а ліквідацію міських свобод, що стало катастрофою для міської громади. Пожежа в місті Банська Бистриця спалахнула в напружений час, коли тривали суперечки про економічну цілісність і політичний статус регіону. Міська влада спробувала скористатися ситуацією й домоглася від правителя видачі нових привілеїв, більш вигідних для міста, які мали б обмежити економічний вплив родин Турзо та Фугґер. Король Угорщини Владислав II у 1501 та 1516 рр. створив комісії для вирішення цього питання, однак їхня діяльність не принесла жодного результату. Лише після коронації Марії Габсбург на королеву Угорщини відбулися зміни, і у 1524 р. місто отримало новий привілей і таким чином посилило своє політичне та економічне значення.

Розділ історика Центру медієвістичних студій у Празі — Мартіна Мусілека¹⁵ «Прага у вогні: пожежі та підпали в пражському передмісті від середньовіччя до початку Нового часу» («Prague in flames: Fire and conflagrations in the Prague conurbation from the Middle Ages to the threshold of the Modern era») також стосується пожеж, зокрема пожеж на передмістях Праги. Автор розглядає реакцію міського суспільства на пожежі, що знищили частину міста, зокрема детально характеризує, які протипожежні заходи були проведені для запобігання майбутнім спалахам пожеж. Історик припускає, що пожежі з квітня 1316 р., ймовірно, не були настільки руйнівними, як прийнято вважати в історіографії. Він піддає сумніву тезу про те, що ці пожежі стали поштовхом до масштабної перебудови верхніх поверхів пражських

16 H. Komarkova. https://scholar.google.pl/scholar?as_ylo=2020&q=Hana+Komarkova+&hl=pl&as_sdt=0,5

17 B. Petryshak. https://scholar.google.pl/scholar?hl=pl&as_sdt=0%2C5&as_ylo=2020&q=bohdana+petryshak&btnG=

18 M. Bunatova. https://scholar.google.pl/scholar?hl=pl&as_sdt=0%2C5&as_ylo=2020&q=Maria+Bunatova+&btnG=

готичних будинків. На його думку, причини масової реконструкції міста мали політичне та економічне підґрунтя.

Гана Комаркова¹⁶ із Сілезького університету в Опаві в розділі «Стихійні лиха та кризи в середньовічних хроніках Сілезії» («Natural disasters and crises in Silesian medieval chronicles») досліджує опис природних катаклізмів у писемних джерелах пізньосередньовічних сілезьких міст («Історія міста Вроцлав» Петера Ешенлоера, «Ґлогівський літопис» Каспара Боргені та «Ратиборзька хроніка»). Авторка наголошує на символічному зображенні стихійних лих у середньовічних хроніках та вказує, що їхній опис може значно доповнювати дані з архівних джерел.

Представниця львівського історичного середовища, керівниця відділу давніх актів Центрального історичного архіву міста Львова Богдана Петришак¹⁷ своє дослідження «Пожежа Львова 1527 року: велика втрата чи велике відродження?» («The fire of Lviv in 1527: A great loss or a great Renaissance?») присвятила пожежі Львова 1527 р. та її наслідкам. Авторка ставить питання: «Наскільки значні втрати спричинила ця катастрофа, та як швидко місто змогло відродитися?». Львів, як і багато інших середньовічних міст, часто потерпав від пожеж — між 1381 і 1573 рр. хроністи нарахували їх аж 14. Пожежі завдавали шкоди матеріальним благам міста, подібно було й у випадку пожежі 1381 р., коли вщент згорів міський архів. Але найбільш вражаючими були наслідки пожежі 1527 року. Авторка аналізує значення цієї катастрофи на основі актових джерел, написаних як безпосередньо після події, так і значно пізніше. Пожежа була трагедією для значної кількості міщан, які втратили свої майнові надбання. Вогонь знищив багато важливих світських і сакральних будівель у місті, тому відбудова Львова мала тривати поетапно. Важлива значення для відбудови міста мав привілей короля Сигізмунда I від 1527 р., згідно з яким місто було звільнене від податків. До того ж як міська громада, так і релігійно-етнічні групи домоглися видання для них вигідних королівських привілеїв, завдяки яким місто швидко відродилося й надалі продовжувало становити конкуренцію для столичного Кракова. У довготривалій перспективі пожежа 1527 р. спричинила відродження міста й перебудову його в новому ренесансному архітектурному стилі, адже для реконструкції зруйнованих будівель були запрошені будівничі із західноєвропейських країн.

Марія Бунатова¹⁸ з Чеської академії наук у розділі «Банкрутство як катастрофа сімей? Економічна діяльність християнських та єврейських купців у ранньомодерній Празі» («Bankruptcy as a family disaster? Business practices of Christian and Jewish merchants in Early Modern Prague») ставить питання: «Як економічний занепад сприймався ранньомодерним міським суспільством?». При цьому вона аналізує фінансову діяльність єврейських і християнських купців у Празі, які стали неплатоспроможними або зазнали банкрутства в XVI ст.

та розглядає економічну катастрофу з погляду її впливу на особисте та сімейне життя, на зміну соціального статусу та на інші можливості економічного існування міського соціуму. Більшість купців, які зазнавали банкрутства в Празі, займалися торгівлею між чеськими та Німецькими землями — це, зокрема, представники родини Зейнхабертів та євреї Ізраель син Мастера Хошека та равин Венткра, який походив з італійського міста Баччі.

Спільним знаменником усіх досліджень колективної монографії є підтвердження тези про резильєнтність, тобто стійкість міського суспільства до катастроф і кризових явищ. Автори розглянули катастрофи у вигляді різних негативних ситуацій, що відбувалися в міському соціумі впродовж другої половини XIV–XVI ст. Більшість дослідників насамперед намагалися відповісти на питання — чи політичне, економічне та соціальне життя міста зупинялося в період катаклізмів, а також дослідити, наскільки швидко міста могли впоратися з наслідками катастроф. Очевидним є те, що, не зважаючи на періодичні повторення епідемій, життєздатність міського соціуму була досить високою. Епідемії і стихійні лиха часто спричиняли демографічні катастрофи, а ті у свою чергу спричиняли економічні кризи. Вони проявлялися не лише у втручанні міської влади у встановлення максимальної чи мінімальної заробітної плати найманих робітників чи цін на основні продукти харчування, але й на ринки нерухомості та наданні позик і кредитів.

Найбільша увага в дослідженні приділена пожежам у містах. З одного боку, це були найбільш масштабні катастрофи, наслідки яких неможливо було не зауважити, оскільки вони знищували всі дерев'яні будинки й робили непридатним для життя муровані. Однак, за рідкісними винятками, міста вдало справлялися з наслідками пожеж, правителі звільняли міста від сплати податків на наступні кілька років і дозволяли їм витратити ці кошти на відбудову. Досить часто пожежі парадоксальним чином приводили до стрімкого розвитку міст, певної модернізації, запровадження нових будівельних практик і мистецьких стилів. Таким чином, у деяких випадках катастрофа була можливістю для динамічного розвитку, який в іншому випадку міг би не відбутися або ж затягнутися на кілька десятиліть.

Облоги та військові кампанії також мали руйнівний вплив на місто. Багато в чому це була справжня катастрофа, яка лякала місто протягом десятиліть. Однак, якщо місто не було зруйноване, то війни та повоєнний період відкривали можливості для нового розвитку. Так було з Прагою після Гуситської революції. Незважаючи на економічну стагнацію і те, що зовнішні торговельні шляхи оминали місто, Прага все ж здобула привілейований статус і політичне становище в Чеському королівстві, що символічно проявилось в тому, що ратуша Старого міста Праги стала місцем коронації володарів, а міська еліта на чолі з бурмістром стала найважливішим політичним гравцем у країні. Оскільки воєнні кризи часто були пов'я-

зані з утечею заможних міщан із міст або конфіскацією їхнього майна, такі кризи давали можливість збагатитися представникам середнього класу, які в некризові роки не змогли б досягти найвищих щаблів міського суспільства.

Ситуація була складнішою у випадку кліматичних і природних катаклізмів. У цьому контексті міста були особливо вразливі до повеней. На відміну від епідемій, яким міста намагалися запобігти за допомогою різних санітарних заходів і правил утилізації відходів, від повеней можна було врятуватися тільки через дотримання правил розселення. Тривалі морози призводили до зростання цін на основні продукти харчування, особливо на хліб, оскільки мороз призводив до зупинки водяних млинів, які мололи зерно. З іншого боку, тривалі посухи також мали значний вплив на харчування населення, як із погляду цін на продукти харчування, так і з погляду їхньої фактичної доступності, оскільки звичайним людям важко було створити достатні запаси їжі. Із цієї причини природні катаклізми сприймалися як передвісники апокаліпсису. Хоча кліматичні зміни були руйнівними, міське суспільство виявило велику стійкість навіть у цьому випадку. Міська рада почала створювати міські зерносховища, видала розпорядження щодо вивозу відходів і нечистот. До ранньомодерного періоду належать також згадки про т. зв. «санітарну поліцію» та міських лікарів.

Міське суспільство Центрально-Східної Європи в ранньомодерний час виявилося досить стійким катастроф і криз, що були невід'ємним елементом міського життя. Незважаючи на те, що, порівняно з можливостями сучасної людини, можливості середньовічних міщан були значно обмеженими, вони знаходили рішення і механізми, за допомогою яких упродовж кількох десятиліть додали наслідки катастроф. Це стосується як окремих людей, так і міських корпорацій і релігійно-етнічних груп. Лише в рідкісних випадках катастрофи спричиняли остаточний занепад міста. Такий тотальний підхід до висвітлення резильєнтності, тобто психічної стійкості міщан до негативних подій, а також твердження, що в довготривалій перспективі міста використовували кризи для подальшого інтенсивного розвитку, часом применшує трагедію учасників катастроф — звичайних людей, для яких це були найтрагічніші або й останні дні їхнього життя. Це, звичайно, у жодному разі не применшує значення монографії в історичних студіях Центрально-Східної Європи. Це дослідження стане в пригоді не тільки дослідникам соціальною історією, але й усім зацікавленим історією європейських міст.

REFERENCES

- Charewiczowa, Ł. *Kłęski zaraz w dawnym Lwowie*. Lwów, 1930.
- Karpiński, A. *W walce z niewidzialnym wrogiem. Epidemie chorób zakaźnych w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa demograficzne, społeczno-ekonomiczne i polityczne*. Warszawa, 2000.
- Karpiński, A., Nowosielska, E. *Požary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe*. Warszawa, 2021.
- Namaczyńska, S. *Kronika klęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1648–1696*. T. 1: *Zjawiska meteorologiczne i pomory (z tablicami)*, przedmowę napisał F. Bujak. Lwów, 1937.
- Walawander, A. *Badania klęsk elementarnych (metoda i znaczenie)*. Lwów, 1931.
- Walawander, A. *Kronika klęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1450–1586*. T. 1: *Zjawiska meteorologiczne i pomory (z wykresami)*, przedmowę napisał F. Bujak. Lwów, 1932.
- Walawander, A. *Kronika klęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1450–1586*. T. 2: *Zniszczenia wojenne i pożary*, przedmowę napisał F. Bujak. Lwów, 1935.